

Vybrané aspekty doby přechodu v kontextu společenského prostoru

JIŘÍ ŠOBR, Katedra občanské výchovy a filozofie, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha, Česká republika

ŠOBR, J.: Selected Aspects of the Transition Period in the Context of Social Space
FILOZOFIA, 79, 2024, No 7, pp. 798 – 808

The text focuses on the legacy of Theodor Adorno and Max Horkheimer in their contemporary times. The initial point is Adorno – Horkheimer's ideas regarding the critique of change in the social space. These changes are caused by a whole range of factors – the separation from nature, technological progress and the associated increase of consumerism, the dumbing down of society due to movies or cartoons etc. These changes bring phenomena that can be called morbid symptoms. These symptoms are an integral part to the interregnum. Morbid symptoms described by Adorno and Horkheimer are identical to those manifested nowadays. These symptoms are presented by the Czech philosopher Michael Hauser. The pivotal aim of the text is to point out the connection between the ideas of Theodor Adorno and Max Horkheimer whose legacy is still alive in the social space, and the contemporary interregnum presented by Michael Hauser.

Keywords: interregnum – neoliberalism – morbid symptoms – transgression – culture – Adorno – Horkheimer – Hauser – ontology – critical theory

Interregnum je starý pojem¹ užívaný pro období mezivládí – dobu vymezující smrt panovníka a očekávání nástupu nového. Na pozadí dnešních geopolitických situací, rychlých proměn nálad ve společnosti a v neposlední řadě graduujících konfliktů. Hovoříme-li o uspořádání a vzniku nových řádů, nelze tak činit pouze s ohledem na jednotlivinu – interregnum není konkrétně zaměřený fenomén. Jde o stav, který prostupuje vrstvami společnosti a paradoxně ony rozpadající se struktury spojuje: interregnum je možné najít v kultuře, politice

¹ Jde o složeninu latinské předložky *inter*, *mezi* a podstatného jména *regnum*, *vláda*.

a ekonomii; v oblastech, kde dochází k postupnému odumírání starého a nové se ve vzešlé agonii stále nezrodilo.

Doba čekání na nový stav věcí je však těhotná útvary, které vznikají ve společnosti frustrované nejistotou, rozdílností postojů a názorů. Rodí hybridní struktury, které postupným vývojem nabývají jasnějších kontur a vytvářejí tzv. *morbidní symptomy*. Jednou z příčin formování těchto hybridních útvarů je v dnešní době vztah společnosti a moderních technologií, resp. sociálních sítí a rychlost sdílení obsahu; ty následně spoluutvářejí myšlení společnosti, která díky těmto aktům nabývá dojmu, že je svobodná. Herbert Marcuse ve své knize *One-Dimensional Man* (1964) kritizuje společenské uskutečnění technologického pokroku.

V rozvinuté industriální společnosti převládá pohodlná, bezkonfliktní, demokratická nesvoboda, jež je znakem technického pokroku. Co by mohlo být ve skutečnosti při mechanizování společensky nutných, ale namáhavých prací racionálnější než potlačování individuality; koncentrace individuálních podniků v efektivnější, produktivnější svazy; regulování svobodné konkurence mezi různými dobře vybavenými ekonomickými subjekty; oklešťování privilegií výsostných národních práv, která omezují mezinárodní organizace zdrojů. Že s sebou tento technologický řád nese politickou a intelektuální koordinaci může být povážlivé a zároveň mnohoslibné (Marcuse 1991, 4).

Tento stav společnosti lze zasadit do vzorce indentitární mutace, o které ve svém díle *Doba přechodu: Tranzitivní ontologie a dílo Alaina Badioua* hovoří filosof Michael Hauser.

Vlivem pokroku se setřela znatelná hranice mezi sdělovacími prostředky a kulturou, resp. kulturním průmyslem v tom smyslu, jak o něm hovoří Theodor W. Adorno a Max Horkheimer v *Dialektice osvícenství*. Kulturní průmysl je unifikovaný a ona unifikace je vydávána za absolutní. Kultura je vydána všanc společenské hierarchii, která ale ve světě virtuální kultury přestává existovat. Virtuální svět a jeho obsah je pouze možným prostorem aktuální reality. Adorno s Horkheimerem poukazují na sekundární účel masově šířené kultury – jako příklad uvádí animované grotesky, kde se v úvodní sekvenci nastíní motiv jednání, ten je posléze destruován, čímž se z hlavního hrdiny stává pouhý objekt. Následuje plejáda „organizované krutosti“ (2018, 139) vůči objektu.

V době interregna již do role bezcenného objektu masové kultury zábavního průmyslu nestavíme animované postavičky, ale sami sebe. Stáváme se protagonisty příběhů a součástí oněch hybridních forem, které se postupně formují v symptomy interregna.

I. Současná doba interregna

Ve své stati *Times of interregnum* z roku 2012 odkazuje polsko-britský sociolog Zygmunt Bauman k myšlenkám italského politického filosofa, publicisty a marxisticky orientovaného filosofa Antonia Gramsciho, který na konci 20., resp. na počátku 30. let dvacátého století, během svého pobytu v turínském vězení napsal: „Ona krize spočívá především v tom, že staré odumírá a nové nemůže být zrozeno; v tomto interregnu se objevuje velké množství morbidních symptomů“ (2012, 49). Vliv této doby přechodu měl logicky dopad i na společnost, neboť pro dobu interregna bylo charakteristické, že část společnosti tvořená starší generací již zažila (a rovněž i očekávala) narušení monotónní kontinuity vlády, práva a společenského řádu.

Oním základním principem umírajícího starého řádu jsou podle Zygmunta Baumana tři stěžejní pilíře: definované území, stát a národ; to je klíč k planetárnímu rozdělení suverenity, propojené s politikou národního státu. Odumírá-li starý řád, rozpadají se jeho pilíře, suverenita již není pevně spojena s žádným z pilířů a zdánlivě pevný svazek politiky a moci se začíná rozpadat (2012, 49). Ocitáme se v době, kde vidíme obrysy konce jen velmi nejasně, jak podotýká Michael Hauser: „Nic nenasvědčuje tomu, že by se tento turbulentní stav blížil ke svému konci. Je dost pravděpodobné, že je před námi několik dalších desetiletí společenských krizí a otřesů“ (2021, 15). Taková krize je organická; její kořeny spočívají v politické reprezentaci, která již není schopna řešit společenské problémy. Nechuť vládnout a nemožnost sestavit vládu novou zapříčiňuje rozkol uvnitř těla společnosti, což s sebou přináší kulturně-sociální proměny, jejichž součástí jsou projevy obecného neklidu, násilí či vzniku extrémistických organizací.

II. Interregnum a jeho časové ohraničení: Aneb počátek druhé periody

Michael Hauser v předmluvě ke své knize *Doba přechodu: Tranzitivní ontologie a dílo Alaina Badioua* (2021) rozlišuje dvě periody interregna, z nichž první zasazuje do období mezi roky 1989 – 2008, druhá perioda se počíná rokem 2008, obdobím velké finanční krize, a trvá do současnosti.² Pojetí interregna předkládá Michael Hauser jako „konceptuální rámec pro interpretaci neoliberalismu, postmodernismu a liberální demokracie“ (2021, 17). Autor rovněž navrhuje pojmut neoliberalismus a postmodernismus jako dvě hlavní dominanty první periody interregna. Dále zmiňuje, že oba prvky prošly po roce 1989 řadou

² Kniha *Doba přechodu: Tranzitivní ontologie a dílo Alaina Badioua* vyšla v roce 2021. My se v druhé periodě interregna posouváme do první poloviny roku 2023.

proměn – štěpením a mutacemi a staly se tak zásadními modifikátory vývoje společnosti od počátku devadesátých let 20. století po současnost.

Rok 1989, jakožto počátek druhé periody interregna, vybírá autor záměrně. Jistě dojdeme ke společné shodě, neboť tento rok se nesl ve znamení mnoha politických změn, které vyústily k rozpadu SSSR 26. prosince 1991. Již 2. února se z Afghánistánu stahují poslední jednotky SSSR, čímž končí devítileté okupování země. V únoru rovněž probíhá jednání mezi polskou komunistickou vládou a opoziční Solidaritou, což vede v začátku konce režimu v Polsku; 7. listopadu dochází k rezignaci komunistické vlády NDR, dva dny na to padá Berlínská zeď. O týden později se revoluce přesouvá na naše území. Následující měsíc padá komunistický režim v Rumunsku a politický převrat vyústí popravou Nicolae Ceaușesca.

Přestože se rok 1989 může zdát dějinným předělem, Hauser spolu s Badiouem považuje za dobu odumírání komunistických idejí období mezi roky 1968 – 1978, kdy došlo k *praktickému* uzavření sekvence, jejíž základy byly položeny Říjnovou revolucí (2021, 73). Časové rozpětí mezi lety 1968 – 1989 Hauser definuje jako stav vyhasínající idey komunismu a vzniku a zapouštění kořenů budoucích dominant interregna – neoliberalismu, liberální demokracie a postmodernismu.

Nastiňme nyní stručně obě periody: první periodu interregna označuje Hauser jako epicyklickou, ohraničenou rokem 1989, vítězstvím neoliberalismu a liberální demokracie; pak je tu rok 2008, kdy dochází k celosvětové finanční krizi.

Již jsme uvedli, že s dobou interregna souvisí fenomén tzv. *morbidních symptomů* – zde zastoupeno masovými protesty, vznikem extrémistických skupin, vzrůstem populistických stran, proměnami myšlení ve společnosti atp. Osobně se domnívám, že počátek druhé periody interregna započal o sedm let dříve, v roce 2001, kdy byl proveden teroristický útok na newyorské World Trade Center (WTC). Došlo k celosvětovému otřesu, změně, kterou nikdo nečekal. Dosavadní pocit bezpečí byl zlomen. Započala éra předpojatosti vůči konkrétním etnickým skupinám. Jedním z důsledků například bylo, že Pákistánci sami sebe definovali jako Indy, aby se vyhnuli sociální ostrakizaci ze strany potenciálních zaměstnavatelů. A přestože od útoku na WTC uběhlo více než dvacet let, musejí se muslimové s určitými prvky předpojatosti potýkat stále.³ Toto silné narušení politických vztahů na mezinárodním poli západních

³ Srov. například Fam – Hajela – Henao (2021). Dostupné online: <https://apnews.com/article/September-11-Muslim-Americans-93f97dd9219c25371428f4268a2b33b4>

a východních částí světa se logicky promítlo do sféry ekonomické. Rok 2001 tedy s sebou přináší fenomén krize neoliberalismu.

III. Neoliberalismus jako duch současné doby interregna

Podle Michaela Hausera je neoliberalismus ucelená ekonomická doktrína a politika, pro kterou jsou charakteristické jednoznačné pojmy či principy, např. volný trh, privatizace, deregulace, konkurence, omezení státních výdajů a komodifikace. Stejnou myšlenku uvádí i Harvey: „Podle teorie by měl neoliberální stát upřednostňovat silná individuální práva osobního vlastnictví, právně stát a instituce volně fungujících trhů a volného obchodu“ (Harvey 2005, 64).

Hauser uvádí, že přestože má neoliberalismus své stoupence a odpůrce, panuje zde vzájemná shoda co do základního vymezení neoliberální ekonomické politiky: hlavním cílem je státními zásahy neomezovaný volný trh, jehož důsledkem je vytvoření spontánního ekonomického řádu. V tomto ohledu je liberalismus doktrínou podléhající ekonomické kalkulaci (2021, 79).

Ekonomická kalkulace zasahuje rovněž do sféry lidských práv, na což poukazuje Jessica Whyte ve svém díle *The Morals of the Market: Human Rights and the Rise of Neoliberalism*: „Tato tržní výhodnost nebo kompatibilita dala neoliberalům kritérium pro posuzování nároků na lidská práva, která byla přesnější než práva občanská a politická či práva sociální a ekonomická; v tomto rozsahu práv byly podporovány tržní vztahy, které neoliberálové aktivně prosazovali. Jestliže následně nároky na tato práva zasahovaly do konkurenčního trhu tak, že bylo potřeba, aby zasáhl stát s netržními formami závazků a přerozdělování, postavili se proti tomu tak silně, jakoby na tom závisel osud civilizace“ (2019, 16).

V dějinném toku „podtrhává“ Hauser významné roky, které jsou přímou cestou do čistého interregna. Zmiňuje především přetvoření ducha roku 1968 pod vlivem sílícího neoliberalismu. Společnost se proměnila, do popředí vystoupily individuální životní cíle. S odkazem k roku 1968 Hauser shrnuje, že neoliberalismus nezvítězil nad komunistickou ideou, nýbrž ji nahradil tím, že ji přetvořil do „nového ducha kapitalismu“, což má své následky: přestože vlivem technologického pokroku stoupá produktivita, stagnují reálné mzdy, což vede k sociálním nerovnostem stejně tak, jako tomu bylo na počátku dvacátého století. Tato situace odpovídá událostem, které započaly v roce 1917 a následnému vzmachu komunismu.

Společnost postupně prostupuje iracionalita, neschopnost demokraticky řešit krize napříč společenským prostorem: uvést můžeme největší ekonomickou katastrofu v moderních dějinách – světovou hospodářskou krizi z roku

1929, jež srazila kapitalismus na kolena a potopila průmyslové velmoci do sociálního a politického chaosu, což vedlo k nastolení nacionálního socialismu a posléze ke druhé světové válce. Tento otřes způsobil změny v myšlení společnosti. Krize otřásla budovanou důvěrou v kapitalistický systém, v němž později začala valná část společnosti spatřovat příčinu svých problémů.

Současná doba otevírá stejnou situaci: globalizovaný svět zasažený válečnými konflikty, postupný nástup další ekonomické krize, problémy s energiemi. Postupně dochází ke společenskému rozkolu, jehož obrysy vystoupaly ostřeji poté, co společnost začala vnímat izraelsko-palestinský konflikt. Evropské politické uskupení není schopno dostatečně rychle reagovat na nálady občanů a adekvátně k nim přistupovat. Evropské vlády volí rétoriku, která je pro většinu lidí prázdná, bezobsažná. Komunikační strategie selhává a dává podnět dalšímu napětí. Je patrné, že z těchto důvodů volá společnost po nových politických stranách, nových vládách, které opět přinesou jistoty. Na pozadí těchto křečí se pak rodí radikální postoje.

IV. Neoliberalismus a postavení jedince

Zkoumání doby přechodu není jen otázkou vývoje kapitalistické společnosti v jejím celku, ale také jednotlivce. Na jednotlivci se odráží dopad situace, kterou s sebou interregnum nese. V době mezivládí se utváří specifické pojmosloví, jemuž je jedinec denně vystavován. Michael Hauser ve své *Době přechodu* a Theodor W. Adorno a Max Horkheimer v *Dialektice osvícenství* přinášejí dva pohledy na jedince jako na součást doby interregna. Ačkoliv by se mohlo zdát, že postoj obou filosofů k otázce člověka jakožto jedince v době interregna jsou dvě rovnoběžné přímky, co se nikdy neprotnou, jejich myšlenky se vzájemně doplňují.

Hauser v *Době přechodu* vysvětluje, proč neoliberalismus pojímá lidský kapitál tak, že v něm není žádné odcizení. Je to dáno skutečností, že *schopnosti a kompetence* jsou kapitálem, který je bytostným vlastnictvím každého individua. Pracující člověk se v neoliberální společnosti mění na jednotlivce a následně sám sebe vnímá jako kapitál či jako podnik svého druhu. S odkazem k Foucaultovi pak Hauser dodává, že celá neoliberální společnost je tvořena takovými podnikovými jednotkami.

V předcházejícím odstavci jsem záměrně zvýraznil pojmy schopnost a kompetence. Jak již bylo uvedeno výše, utváří se v době interregna specifické pojmosloví, které se svým způsobem podílí na formování jedince a tím na procesu jeho přeměny. Tato přeměna se děje na pozadí stále zrychlujícího vývoje technologií: současná doba se digitalizuje; vznikají a rozvíjejí se vědní obory a disciplíny a spolu s nimi vědecká centra (či dokonce ministerstva) – ať

již více či méně vědecká –, jejichž úkolem je nově vzniklé prostředí mapovat, analyzovat a společnost k nově vznikajícímu digitálnímu prostředí posouvat. Tento proces přerodu je však pomalý – je zde snaha rušit „zastaralé“, ale zaběhnuté postupy, na kterých však stále musíme ještě participovat, neboť nové se ještě rodí ve znatelné křeči.

Schopnosti a kompetence jsou dynamickými jednotkami současného interregna: „Neoliberalismus mění chápání lidské činnosti obecně. Vzdělávání, rodičovská výchova, lékařská péče a další neekonomické činnosti utvářejí lidský kapitál, jenž bude produkovat příjem. Rozsáhlou škálu lidských činností máme pojímat tak, že jsou to investice do lidského kapitálu“ (Hauser 2021, 88). Právě především v oblasti vzdělávání a výchovy se nejčastěji setkáváme se spojením „rozvoj schopností a kompetencí“. Současné vzdělávací systémy cílí na osvojování nových forem rychle se rodících kompetencí (i pouze v teoretické rovině na základě plánování), které mají za úkol připravit jedince pro praktický život a začlenění do společnosti.

Tyto nově vznikající modely kompetencí a schopností představují individuální kapitál jedince (avšak jedinec sám je tímto procesem anulován). Jejich vlastností (a nezbytnou nutností) je určitá unifikace: nově přejímané kompetence a schopnosti nesmějí vytvářet mezi jedinci vzájemnou konkurenci, segregaci, znatelné rozdíly apod. Hauser se ptá, zda toto pojmání člověka jako lidského kapitálu a sebepojímání, myšlení a jednání nevytváří subjekt; tedy zda se lidská bytost v takovémto neoliberálním prostředí nestává pouhým subjektem (2021, 88).

Ve své *Době přechodu* pracuje Hauser s Deanovými interpretacemi Michela Foucaulta. Podle jeho přesvědčení vytváří neoliberalismus nedisciplinální typ regulace lidského života. Takovýto proces pak může vyvolávat pocity osvobození a uspokojení, neboť nás vyvádí ze subjektivizace, která si distinktivně podrobuje lidskou individualitu a člověka činí předmětem klasifikace, administrace a ovládnutí. O stejném podrobování lidské individuality hovoří rovněž Adorno – Horkheimer v *Dialektice*: již v předmluvě zmiňuje likvidaci metafyziky, jejíž samotná likvidace by byla podle něj vcelku lhostejná, kdyby se však z konzumu (kulturní průmysl, automobily, komerčnost sportu) nestala metafyzika sama, ideologická clona, za kterou stojí všednost běžné reality a neštěstí prostupující společnost. Myšlenku kultury jakožto masového podvodu, který slouží k manipulování se společností, rozvíjí Adorno s Horkheimerem dále v kapitole *Kulturní průmysl*. Jeho analýza začíná úvahou o ztrátě opory v objektivním náboženství, přičemž právě absence víry vede k postupnému uvržení do kulturního chaosu. Součástí těchto změn je technická a sociální diferenciac

spolu se specializací v nově vzniklém kulturním chaosu. Máme zde styčné body, které svou povahou rámuji interregnum (ať již minulé – Adornovo,⁴ tak i současné – Hauserovo): ztráta duchovní opory, zánik pravdivosti a vytvoření kulturního podvodu za podpory dynamických změn probíhajících ve vědě, např. vznik nových technologií sloužících k šíření jakéhokoliv obsahu a vytváření nového způsobu života.

Shoda mezi myšlenkami Adorna a Hausera je patrná: primárním styčným bodem je pojetí kapitálu jako totální moci, které je člověk zcela podřízen. Za druhé je zde zánik kultury jako takové: literaturu, film, hudbu či výtvarné (i jiné) umění již není potřeba za umění vydávat – stávají se obchodním artiklem; za třetí je pak přítomen motiv obětování, jehož účelem je ozdravit ekonomiku. Tyto tři pilíře považuji za hlavní spojnice Adornova a Hauserova díla.

Michael Hauser vnímá projevy interregna v kultuře (komplexní struktura konkrétních vzorců) jako modifikaci dominantních znaků lidského myšlení, zkoušení a projevování se. V zásadě jde o soubor kognitivních forem, „struktur zkoušení“ (2021, 101) či způsobů jednání etického rozhodování. Avšak hlavním poznatkem, který autor zmiňuje, je uzavírání pravdivostních procedur. Tyto procedury byly vázány ke komunistické ideji a v umění k modernistickému projektu. V kultuře tento stav vyvolává takový efekt, s nímž se můžeme setkat u neoliberalismu.

Výše uvedené body definující projevy interregna v kultuře nacházíme již v Adornově *Dialektice*: Adorno říká, že zainteresované strany pojmají kulturní průmysl technologicky. Tyto technologie bylo ale nutné reprodukovat, aby byla ukojena poptávka spotřebitelů. Vznikl tak silný kontrast mezi výrobními centry masové kultury a rozptýlenou spotřebou. Tento proces nutně vyžaduje práci manažerskou, organizační a logistickou. Celý proces vychází z potřeb konzumentů. Podle Adorna se ale jedná o kruh manipulace a retroaktivních potřeb. Výsledkem je společnost, která se sama sobě vzájemně odcizuje a pevnost jejího vztahu je iluzorně prezentována právě komerční kulturou a konzumentem.

Do našeho povědomí vstupují denně (pomocí sociálních sítí, médií apod.) – adornovsky řečeno –, zcela demokraticky tisíce informací, přičemž jsme jim autoritářsky vydáni všanc. Vliv aktuální kultury zahlcené symptomy působící na člověka a modifikující jeho myšlení popisuje vedle Hausera i Adorno:

⁴ Je nutno připomenout, že Theodor Adorno samotný pojem interregnum nepoužívá, avšak jeho analýza společenského prostoru a nové nastupující kultury morbidní symptomy definující interregnum vykazuje.

Protože film, daleko předstihující iluzivní divadlo, nenechává už žádný prostor pro fantazii a myšlení diváků, který by jim umožnil odchytil se v rámci filmového díla od jeho exaktních daností, aniž by tím ztratili dějovou linii, vybízí diváky k tomu, aby film bezprostředně ztotožnili se skutečností. Zakrňování představivosti a spontaneity konzumenta kultury dnes není třeba nejprve redukovat na psychologické mechanismy (Adorno – Horkheimer 2018, 128).

Adornovo spojení „zvukový film“ nebo jen „film“ lze v současné době nahradit jinými výrazy, neboť film jako takový již neplní svou funkci v takovém rozsahu, aby byl schopen modifikovat znaky lidského myšlení. Produkty soudobého internetu jsou těmi modifikátory, které ochromují mentální schopnosti současných konzumentů. Jsou nařízeny tak, že jejich adekvátní vnímání vyžaduje pohotovost, pozorovací talent, zběhlost, avšak neumožňují hlubší myšlenkovou aktivitu pozorovatele, nechce-li tento propást rychle se míhající fakta. Toto napětí je natolik obroušeno, že si je člověk v konkrétním případě zprvu vůbec nemusí uvědomit, aby došlo k „vytěsnění představivosti“ (Adorno – Horkheimer 2018, 128). Adorno však připouští, že není nutné, aby byl konzument zcela absorbován „gesty, obrazem a slovem“ filmu (2018, 128). Vychází z předpokladu, že kulturní průmysl vytváří své „fabrikáty“ podle určitého vzorce, konzument komerční kultury tak předpokládá (a může i odhadnout), jakým směrem se bude děj ubírat, a proto jej sleduje s jistou automatickostí.

Automatické sledování a pozorná konzumace fabrikátů kulturního průmyslu – Adorno tímto postuloval vývoj, masovost a komerčnost kultury a následného vlivu na lidské myšlení. Jeho pojetí kulturní transformace veřejného prostoru je napříč desetiletími nejen stále živé, ale momentálně aktuálnější, než tomu bylo kdykoliv předtím: automatické sledování produktů se stává nejen potřebou, nýbrž ze společenského hlediska nutností, stejně tak jako sdílení obsahu ze svého soukromí či přehled o nejnovějších seriálech, které předkládají vzhled do současného světa (zaplněného diverzitami všeho druhu) a mnohdy nabývají až pedagogického charakteru.⁵ Tyto popsané aspekty poukazují ke konkrétnímu cíli: kultura musí být přehledná, jednoduchá, snadno absorbovatelná;

⁵ Adorno ve své *Dialektice* na str. 124 a 125 hovoří o rozhlasových „mýdlových operách“ (*soap operas*), ve kterých se dramatické zauzlení stane pedagogickým příkladem pro řešení a zvládnutí technických problémů. Dnes bychom mohli hovořit o předplacených streamovacích službách poskytujících celou škálu filmů, pořadů a především seriálů zaměřených na aktuální společenské problémy, v tom možná nejširším spektru, otázkami vlastní identity počínaje, přes rasovou problematiku až po produkty ryze prázdného obsahu, jejichž účel je jen těžké odhadnout.

vytrácí se svébytnost kultury a její možná diverzita – tímto dochází ke kulturní homogenizaci.

Hovořili jsme o masovosti kultury, stírání její svébytnosti, avšak kultura v odumírající době interregna nabývá dalšího rozměru – ekonomického. Adorno si byl vědom vztahu kultury a ekonomie, neboť za každým kulturním produktem viděl „obří ekonomickou mašinerii“ (Adorno – Horkheimer 2018, 129), jejímž úkolem je vytvářet iluzi opory konzumentů za všech možných podmínek, a to ať již při práci nebo ve volném čase. Michael Hauser rovněž popisuje šíření osvícenství, moderny a kapitalismu do všech velkých kultur, ve kterých se postupem času utvářela kulturní homogenizace. Tento proces změn dlouhodobý, podle Hausera započal již před více než dvěma tisíci lety. V současné moderní době se tyto změny stávají znatelnějšími, vliv jednotlivých složek modifikujících kulturu zesiluje; z kultury se vytrácejí specifické duchovní myšlenky, které jsou základem společenského bytí (2021, 191).

Viděli jsme, jak se z kultury stává předmět obchodu, jehož jediným cílem je pokrýt co nejširší spektrum uživatelů ve společnosti, slovy Adorna jde o proces „neobratné transpozice umění do konzumní sféry“ (2018, 136). Michael Hauser posouvá myšlenky Adorna dále: v toku času došlo ke zmutování kulturních vzorců v akademických a uměleckých institucích, staly se postupně nástroji ideologickými neoliberalismu (2021, 186). Neoliberalismus – ekonomická doktrína využívající proměn kultury a obchodování s kulturou, jakožto fabrikátem kulturních průmyslových zón, vytváří další most mezi myšlenkami Michaela Hausera a Theodora Adorna.

V centru neoliberalismu se nachází člověk – subjekt. Tento neoliberální subjekt se v průběhu let stal jakousi obětí kapitalismu, součástí „sdílené oběti“, jak od ní hovoří Michael Hauser v *Době přechodu* (2021, 130). Oběť a motiv sebeobětování za konkrétním účelem se vyskytuje u obou filosofů. A přestože u Theodora Adorna se s obětí současného člověka setkáváme na pozadí až mytologickém a Michael Hauser vychází z aktuální společenských problémů a postojů, je jejich pojmání sdílené oběti shodné.

Počátek „lidské oběti“ vidí Adorno v momentě oddělení člověka od přírody a jeho následný přechod k materiálním hodnotám, technologiím apod.: „Nerozum totalitárního kapitalismu, jehož technika uspokojování potřeb ve své zpředmětněné, panstvím determinované podobě znemožňuje uspokojování potřeb a vede k vykořevení lidí – tento nerozum se prototypicky vytváří v héroovi, který uniká oběti tím, že se sám obětuje. Dějiny civilizace jsou dějinami introverze oběti: dějinami zřikání se, dává ze svého života víc, než se mu vrací, víc než život, který brání“ (Adorno 2018, 64).

Doba současného interregna je dobou oběti a sebeobětování. Jsme nuceni se zříkat zažitého standardu, na který jsme doposud byli zvyklí, abychom společně přispěli k ozdravení ekonomiky tak, jak nám předkládají vládnoucí politické špičky. Tento proces je postupný, avšak velice progresivní, a postihuje v celé šíři různá odvětví – postupně jsou obětovány rezorty jako zdravotnictví, školství, výroba či průmysl. Reakcí na situaci je nárůst nespokojenosti obyvatel, jak lze vidět napříč Evropou.

Symptomy interregna postihující ekonomiku však nejsou jediné: frustrovaná společnost rodí radikální uskupení. Příkladem může být znovu bující antisemitismus, který postupně zachvacuje Starý kontinent. Společenský prostor je ve fázi volající po změnách ve vládnoucí garnituře, avšak kýžený výsledek je stále v nedohlednu.

Literatura

- ADORNO, T. W. – HORKHEIMER, M. (2018): *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh.
- BAUMAN, Z. (2012): Times of Interregnum. *Ethics and Global Politics*, 5 (1), 49 – 56. DOI: <https://doi.org/10.3402/egp.v5i1.17200>
- FAM, M. – HAJELA, D. – HENAO, L. A. (2021): "Two decades after 9/11, Muslim Americans still fighting bias." [Online.] *The AP News*, September 7, 2021. Dostupné online: <https://ap-news.com/article/september-11-muslim-americans-93f97dd9219c25371428f4268a2b33b4>
- HARVEY, D. (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- HAUSER, M. (2021): *Doba přechodu: Tranzitivní ontologie a dílo Alaina Badioua*. Praha: Filosofia.
- HAUSER, M. (2005): *Adorno: moderna a negativita*. Praha: Filosofia.
- MARCUSE, H. (1991): *One-Dimensional Man*. Boston: Beacon Press.
- WHYTE, J. (2019): *The Morals of the Market: Human Rights and the Rise of Neoliberalism*. London and New York: Verso.

Jiří Šobr
Katedra občanské výchovy a filozofie
Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
Magdalény Rettigové 4
116 39 Praha 1
Česká republika
e-mail: jirso@seznam.cz
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3553-1886>